

10. Франко І. [Зауваження до кореспонденції: „Плагіат (?) Сенкевича”] // Франко І. Збір. тв.: У 50 т.– К., 1982.– Т. 33.– С. 82.

11. Шерман О. Стійкі мотиви в російській, українській і польській історичній романістиці другої половини ХІХ століття // Матеріали міжнар. славіст. конф. пам'яті проф. Костянтина Трофимовича (1–3 квіт. 1998 р.): У 2 т.– Л., 1998.– Т. 2.– С. 258–262.

УДК 821.161.1.09+821.162.1.09

Вікторія Остапчук

**МОТИВИ КОХАННЯ, РОДИННОГО ОBOB'ЯЗКУ
В РОМАНАХ-ЕПОПЕЯХ Л. ТОЛСТОГО „ВОЙНА И МИР”
ТА С. ЖЕРОМСЬКОГО „РОРІОЉУ”**

У статті розглядаються й порівнюються сцени кохання та родинного обов'язку в романах-епопеях Л. Толстого “Война и мир” та С. Жеромського “Роріољу”, визначається їх роль у структурі романів.

Ключові слова: кохання, еротика, обов'язок, структура, епітети, проблема.

Ostapchuk V. Motives of love and family's duty in S. Zheromsky's Novel – Epic “Ashes” and in the L. Tolstoy's Novel – Epic “War and Peace”. The article are considered and compared scenes of love and family's duty in S. Zheromsky's Novel – Epic “Ashes” and in the L. Tolstoy's Novel – Epic “War and Peace”. It definites their role in the structure of both novels.

Key words: love, erotic, duty, structure, epithets, problem.

Тема кохання й родинного обов'язку в романах Л. Толстого та С. Жеромського є актуальною. Поняття *кохання* у тлумачному словнику визначається як почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі [3]. Письменники усіх віків і народів не перестають оспівувати цей стан людської душі у своїх творах. Любовна інтрига відіграє одну з головних ролей у романах-епопеях Л. Толстого „Война и мир” та С. Жеромського „Роріољу”. Проте співвідносини історичної тематики з любовною в цих письменників – різні. Якщо Л. Толстой приділяє описам *Любові* ту ж саму увагу, що й історичним подіям, то С. Жеромський поступає інакше, на що вказували його дослідники. Аналізуючи „Роріољу”, С. Левінська зауважує, що польський письменник відсунув проблему кохання „на другий

план історичного роману, однак під пером талановитого романіста вона не втрачає своєї привабливості для читача” [2, 15]. Із нею погоджується і російський критик Л. Полонський, який під впливом майстерних описів любовних переживань героїв „Попелу”, що гармонують із картинами природи, назвав роман С. Жеромського „поемою в прозі” [Цит.: 6, 222]. Усе це говорить про те, що першорядність любові в житті людини С. Жеромський підкреслює не структурними, а стильовими особливостями.

І в Л. Толстого, і в С. Жеромського *Любов* показана як опір смерті й перемога над нею. Толстовські герої у складних історичних умовах не втратили здатності жити та глибоко кохати: на фоні жорстоких воєнних баталій квітнуть ніжні романтичні почуття. Л. Толстой завжди звертав велику увагу на *Любов*: „Цель художника, – писав він, – не в том, чтобы неоспоримо разрешить вопрос, а в том, чтобы заставить любить жизнь в бесчисленных, никогда не истощимых всех ее проявлениях” [4, 15]. Подібна позиція до кохання спостерігається і у С. Жеромського, який, висвітлюючи багатогранність її проявів, показав, що без любові життя взагалі неможливе.

Розкриваючи тему “*Жеромський і російська література в різних аспектах*”, російські та польські дослідники зіставляли роман Л. Толстого “*Война и мир*” із романом польського письменника „*Ropioły*”. “Напомним, – говорить Є. Цибенко, – что Станислав Адамчевский, например, писал о связи образа Рафала Ольбромского с Пьером Безуховым из “*Войны и мира*” Л. Толстого; Вацлав Боровы – о влиянии этого романа Толстого на композицию “*Пепла*”; Генрик Маркевич – о создании Жеромским под влиянием Толстого романа-панорамы, романа-эпопеи. На некоторое сходство этих произведений указывал и Казимеж Выка, об этом писал Базыли Бялокозович...” [6, 236], який у 2003 році видав велику працю „*Z polskiej karty Lwa Tołstoja*” [7]. Б. Бялокозович називає С. Жеромського серед тих, хто глибоко цінував творчість Л. Толстого, спираючись на вислів самого письменника: „*Czytam Tołstoja – i to czytanie naucza mnie mądrości i darcia własnych utworów*” [Цит.: 7, 29].

Отже, наявні літературознавчі праці дають підстави стверджувати, що і польські, і російські дослідники не залишали поза увагою мотиви кохання як у романі С. Жеромського, так і Л. Толстого, проте майже не розглядали це в порівняльному аспекті. Ось чому *метою*

статті є визначення ролі сцен кохання й родинного обов'язку у структурі романів „Роріоу” і „Война и мир”.

Л. Толстого, і С. Жеромського зближувало те, що обидва вони багато уваги приділяли роздумам героїв про складність любовного почуття, відношення його проявів до духовного й фізичного стану, що чітко простежується, коли йдеться про роздуми Рафала Ольбромського і П'єра Безухова на цю тему. Позиції героїв у ставленні до кохання, з одного боку, були подібні, а з іншого – різні. Багато пояснюється тим, що персонажі – неоднакові за темпераментом. Рафал – пристрасний, ризикований, підкорений лише владі почуття, П'єр – спокійний, розважливий, але здатний до вибуху емоцій. Так, незважаючи на те, що йому дуже сильно сподобалася Елен, він тверезо розмірковує: „Но она глупа, я сам говорил, что она глупа...Ведь это не любовь. Напротив, что-то гадкое есть в том чувстве, которое она возбудила во мне, что-то **запрещенное**” [4, 297]. Але в цій боротьбі з розумом все-таки перемагає почуття: „...он в одно и то же время думал о ее ничтожестве и мечтал о том, как она будет его женой, как она может полюбить его...” [4, 297]. П'єр чітко виділяє фізичні й духовні прояви любові, тому для нього інтимні стосунки чоловіка та жінки, з одного боку, *гадкое й запрещенное*, з іншого – *високе та ніжне*, що і є кохання. Такий підхід не характерний для Рафала й інших героїв С. Жеромського. Почуття, які збуджує в них жінка, не видаються їм *забороненими й гидкими*, навпаки: „... w dziele Żeromskiego miłość do kobiety, – пише В. Борови, – zawsze żywiołowa, namiętna, frenetyczna, ogarniająca jak płomień całą osobowość kochanków...” [8, 352]. У романі С. Жеромського кохання не рахується „z żadnymi normami obyczajowymi... Jest to oczywiście erotyzm urzekający swoją siłą, frenezją, niezwyčajnym napięciem,...są to eksplozje, wybuchy, szalone erupcje pożądania, zewnętrzna, zmysłowo postrzegalna fenomenologia miłości” [8, 389]. І це є закономірним, не хвилює героїв С. Жеромського. Такої закономірності Л. Толстой не визнає, у нього все – інакше: вже сама присутність *гадко* в інтимних стосунках жінки й чоловіка є чимось *неестетичним та нелюдським*. Пристрасть, яку жінка викликає в Анатоля, він називає „зверским чувством”: „Он начинал испытывать к хорошенькой и вызывающей Воюине то **страстное, зверское** чувство, которое на него находило с чрезвычайною быстротой и побуждало его к самым грубым и смелым поступкам” [4, 323].

Л. Толстой – що не характерно для С. Жеромського – невипадково використовує слово *сошлась*: “...*m-lle Bourienne сошлась с Анатодем в зимнем саду*” [4, 326], підкреслюючи тим самим тваринне начало у стосунках між чоловіком і жінкою.

С. Жеромський же, навпаки, сміливо й поетично описує подробиці тілесного Рафалового кохання: „*Wargi jego, – пише він, – znalazły znowu lica, usta, oczy. Rozsunął haftki kożuszka i przywarł ustami do piersi odkrytych... Tracił rozum, odstawiając ustami przecudowne, niewinne łono, pełne radości i upojenia... Wtedy doznał na chwilę szczęścia jakby cudzego, rozkoszy niedościgłej, zgoła czystej, zaziemskiej, nieprzemierzonej jak niebo*” [10, 1, 114]¹.

Там, де Л. Толстой використовує лише одне слово *сошлась*, описуючи фізичну близькість у коханні, С. Жеромський послуговується безліччю позитивно емоційних епітетів, підкреслюючи чистоту цих стосунків: *przecudowne, niewinne łono, rozkosz niedościgła, czysta, nieprzemierzona jak niebo* тощо.

У романі С. Жеромського тілесне кохання в поєднанні з духовним підносить героїв до пізнання найвищої насолоди, найбільшого щастя: „*Była to rozkosz zaiste śmertelna, wyzwolona, naga, szczęście jednej chwili, trwające przez wieczność... Gdyby jedną chwilę trzeba było oddać, cofnąć, odjąć sobie za cenę życia, rzekliby się życia z drwiącym śmiechem*” [10, 2, 77]².

Герої С. Жеромського через фізичне з'єднання перетворюються на духів, наближаючись потойбічної межі: *Przystępowali wówczas do rozkoszy najwyższych, jakoby do początku szczęścia wiecznego, do granicy tamtego świata, do namiętności niebieskiej...*” [10, 2, 86]³. Рафал поступово перестає „*бачити в Гелені тілесну втіху, людське щастя. Більше не міг бачити в ній жінку*” – „*sposzrzegał ducha*”. Та парадигма, яка була у П'єра Безухова: *гадкое і высокое* – відсутня, тут є одне – *небесна пристрасть*. Проте не всі реципієнти так розуміли С. Жеромського. Деякі дослідники обурюються надмірній кількості еротичних сцен у „*Popiołach*”, зокрема Ян Бодуен де Куртене „*protestował ongiś w broshurce publicystycznej Krzewiciele zdziczenia przeciw przerostowi „scen krwiożerczych i lubieżnych w twórczości literackiej, a w „Popiołach” Żeromskiego w szczególności*”, – на що вказує В. Борови [8, 420].

У романі Л. Толстого щире кохання (Соня і Николай, Наташа й Болконський) протиставляється псевдокоханню, де немає почуття, а є

лише розрахунок. Без любові, переслідуючи тільки корисливі цілі, вийшла заміж за П'єра красуня Елен; під час поїздки до Мар'ї Болконської Анатоль розмірковує: „*A отчего же не жениться, коли она очень богата? Это никогда не мешает*” [4, 311].

Герої С. Жеромського – на відміну від толстовських – не знають, що таке розрахунок у коханні. Їхня любов – безкорислива, незважаючи на те, що вони перебувають „*w rozycji społecznej kontrastowo nierówniej: Rafał Olbromski i jego wysoko utytułowane kochanki*” [8, 419].

В обох романах жінка – це і предмет кохання, і об'єкт ненависті. В. Борови зазначає: „*Przy całym zafascynowaniu kobietą pojęta jest ona u Żeromskiego niemal z reguły jako element ściągający w dół, odwołujący od pięknej i bohaterkiej linii życia*” [8, 353].

У Л. Толстого це можна простежити на прикладі Долохова, який після дуелі висловлюється про жінок як про „*продажных тварей*”, а через деякий час Наташа помічає, що „*не любивший дамского общества*” Долохов „*влюбился в Соню*” [4, 455]. Інший персонаж „Війни і миру” – П'єр, кохаючи Наташу, підносить її до святості, а Єлену, любові якої бажав, згодом починає ненавидіти.

Але персонажі як польського, так і російського романів, готові віддати життя й терпіти найбільші муки за мить того щастя, яке дарують жінки:

Пор.:

Л. Толстой “Війна і мир”

С. Жеромський „Роріоły”

Андрей:

„*Никогда не поверил бы, но это чувство сильнее меня. Вчера я мучился, страдал, но и мученья этого я не отдам ни за что в мире. Я не жил прежде. Теперь только я живу, но я не могу жить без нее...*” [4, 638]

Рафал:

„*Wydzierał jeden jeszcze pocałunek, tylko ten jeden, z ochotą marząc, żeby go za to spotkała śmierć...*”⁴[10: 1, 115]
„*Czuł, że nie miłość ma w sercu, lecz tylko pragnienie śmierci. Zachwycających spojrzeń nigdy już ujrzeć nie można, urok jej obecności komu innemu się udziela...*”⁵[10: 1, 139]

У цих сценах висловлені героями думки – схожі й водночас розбіжні: для обох любов приносить страждання, але для *Николая* це і є життя (*Теперь только я живу*), а для Рафала – навпаки – *pragnienie śmierci* – любов ставить Ольбромського на межу між життям і смертю, і він готовий померти заради почуття.

І С. Жеромський, і Л. Толстой зображують різні типи любові – материнську, батьківську, синівську. Тлумачний словник української мови, крім первинного значення „коханя”, подає ще й вторинне, хоча вказується, що в цьому значенні слово *коханя* вживається рідко: *те саме, що любов: почуття глибокої сердечної прив’язаності до чого-небудь або до кого-небудь: відданість, пошана, шаноба; глибока приязнь, викликана родинними зв’язками* [3].

В обох романах присутні вражаючі приклади безкорисливої батьківської й материнської любові, вічного чекання та страждання:

Пор.:

Л. Толстой “Війна і мир”

„Из кабинета слышны были, как выстрелы, часто повторяемые сердитые звуки **стариковского сморканья**” [4, 177].

„Помни одно, князь Андрей, коли тебя убьют, мне, старику, **больно** будет... А коли узнаю, что ты повел себя не как сын Николая Болконского, мне будет... стыдно! – взвизнул он” [4, 176].

С. Жеромський „Porióły”

„Ustyszeli za sobą **dziadowskie łkanie**, ujrzeli wyciągnięte z ganku ręce⁶ [10, 3, 270]

„Głowa z wysiłkiem dźwignęła się w górę i oczy **zalne łzami, oślepte z rozpaczy**, szukały twarzy dziecka. **Usta...zawsze uśmiechnęte, ...teraz pełne były łkania...**”⁷ [10, 2, 222]

І старий Болконський (герой роману „Війна і мир”), і старий Цедро (герой роману „Porióły”) переживають однакові почуття розпачу, проводжаючи на війну своїх синів. Але батьки розуміють, що їхні діти йдуть із дому, щоб виконати обов’язок перед Батьківщиною. І тут батьківська любов переплітається з усвідомленням патріотичного обов’язку. Так, батько героя Л. Толстого навіть переживає, щоб син його гідно виконав своє завдання перед Вітчизною.

Поняття **обов’язок** за словником визначається як те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати, відповідно до вимог суспільства або виходячи із власного сумління [3], але це не завжди вдається героям Л. Толстого й С. Жеромського.

В обох романах показано складні – і навіть конфліктні – відносини між любов’ю й обов’язком. Інколи любов до жінки допомагає виконати обов’язок, а іноді – перешкоджає. Перебуваючи під владою сильного, непереборного почуття, герої і Л. Толстого, і С. Жером-

ського іноді перестають думати про обов'язок: патріотичний чи родинний. Так, персонаж „Попелу” Рафал, який вирішив приєднатися до легіонів Наполеона, щоб таким чином здобути незалежність Польщі, зустрівши Ельжбету Орловську, забуває про свою високу мету й навіть ладен відмовитися від неї, аби тільки залишитися з коханою жінкою: „...*Marzył długo i namiętnie, żeby za jaką bądź cenę tu zostać. W jakiegokolwiek roli! Przerzucić się na stronę austriacką, pruską czy diabelską, stać się żołdakiem, czyjim-kolwiek jurgieltnikiem – wszystko jedno!*”⁸ Вимріяна зустріч відбулася, але мало не зашкодила виконанню важливого завдання. Та для Рафала в момент любовного засліплення має значення лише дотик вустами: „*Dotknąć ustami, ...przycisnąć ją do piersi i złote włosy mieć sekundę na ustach.*”⁹ [10, 2, 248–249]. „*А потім хай стріляє в лоб будь-хто – німець чи француз, чоловік чи коханець!*” [1, 436].

Персонаж роману Л. Толстого Долохов не думає про синівський обов'язок, коли йде на дуель. Він згадує про матір тільки тоді, коли передчуває наближення смерті: „*...Я ничего, но я убил ее, убил... Она не перенесет этого. Мать моя, мой ангел... – Он умолял Ростова ехать к ней и приготовить ее*” [4, 438].

У подібній ситуації опинився і герой С. Жеромського Рафал. Перед боєм він уявляє свого суворого батька: „*Niby na jawie...ujrzał ojca...Nigdy prawie o nim nie myślał, ani razu chyba w życiu nie wspominał go sobie z tęsknotą. Skądże teraz?*”⁸ [10, 3, 135]. Рафал не може пробачити батькові всі кривди, у тому числі смерть брата, але в той же момент відчуває, як „*щось крає душу*” [1, 594] і „*głęboki ból, zaklęty ból leżący między ojcem a synem, ból, któremu równego na świecie nie ma, wykrzywił mu twarz...*”⁹ [10, 3, 135]. Ольбромський відчуває, що їм із батьком є що сказати один одному, але якби хтось із них наважився переступити межу, що пролягла між ними, щоб виконати обов'язок один перед одним...

Родинний обов'язок часто переплітається з обов'язком перед Батьківщиною. Андрій Болконський іде на війну тому, що не може спокійно спостерігати, як „*убивают моих детей, моего отца*” [5, 224]. Він відчуває обов'язок їх захистити. У той же час Л. Толстой показує, як нелегко людині розлучитися з життям навіть за інтереси рідної землі. Так, *Николай Ростов*, який готовий був померти за країну, не уявляє, щоб його вбили. Це видається Ростову неможливим тільки

тому, що у нього залишилася сім'я, яка його любить: «„Убить меня? Меня, кого так любят все?“ Ему вспомнилась любовь к нему его матери, семьи, друзей, и намерение неприятелей убить его показалось ему невозможно» [4, 274].

Інколи герої Толстого здатні навіть пожертвувати коханням заради обов'язку перед батьками. *Николай*, хоча любить Соню й визнає, що “чувство мое сильнее и выше всего для меня” [4, 692], готовий переступити через нього, аби не засмучувати матері: “Я всем пожертвую для вас, даже своим чувством” [4, 692]. Князь *Андрей* також, не бажаючи завдати прикрощів батькові, вирішив “исполнить волю отца: сделать предложение и отложить свадьбу на год” [4, 640].

У цьому відношенні герої С. Жеромського відрізняються від персонажів Л. Толстого. Так, для закоханого Рафала жодної ролі не грають накази батька, заборони, покарання, вони видаються йому найменшою дрібничкою порівняно з розлукою з коханою: „*Spojrzenie ojca najbardziej srogie zaczął lekceważyć...Stracił poczucie granicy między wpojona wiarą w rzeczy dobre i złe. Znał teraz tylko jedno: pachnący, uroczy, kwiecisty cień*”¹⁰ [10, 1, 98].

Отже, як у Л. Толстого, так і в С. Жеромського кохання підносить героїв над щоденними клопотами, воно квітне навіть на попелищах війни, але обидва письменники по-різному підходять до вирішення проблеми любові, і їхні герої вкладають у це поняття різний, свій індивідуальний зміст.

Примітки

1. Губи його знову знайшли її щоки, уста, очі. Він розстібнув гапlickи її кожушка, припав до голих перс дівчини... Він втрачав розум, відслоняючи вустами пречудові невинні перса, повні радості й насолоди... Тоді зазнав на хвилину щастя – ніби чужого якогось, втіхи ще не визрілої, зовсім чистої, неземної, безмежної, як небо [1, 105].

2. Була це насолода справді невимовна, вільна, відверта, щастя миттєве, але їм здавалося, що тривало воно цілу вічність... Якби за цю єдину мить треба було втратити життя, зректися його, вони б зрелися з глумливим сміхом [1, 308].

3. Наближались тоді до найвищої насолоди, ніби до початку вічного щастя, до тієї межі, за якою починався потойбічний світ, – до небесної пристрасті [1, 315].

4. Він домагався ще одного поцілунку, останнього, єдиного, охоче погоджуючись, щоб його, Рафала, спіткала за це навіть смерть [1, 105].

5. Він відчував, що у нього в серці тепер уже не любов, а тільки прагнення померти. Він ніколи більше не зможе побачити заворожливого погляду: чарівність свою вона тепер дарує комусь іншому – ото й усе [1, 123].

6. І вони почули позад себе старече схлипування, побачили простягнуті з ганку руки [1, 695].

7. Голова ледве підвелася вгору, і залиті сльозами очі, осліплі з розпачу, шукали синового обличчя... Вуста... завжди усміхнені, тепер щиро ридали [1, 417].

8. Він думав довго і пристрасно, що треба за всяку ціну зостатися тут. У будь-якій ролі! Перекинутись на австрійський, пруський, навіть чортівський бік, стати солдафоном, чиїм завгодно найманцем, – все-одно! [1, 435].

9. Торкнутись вустами, перш ніж вона відштовхне, пригорнути її до грудей і відчуття бодай на секунду золоті коси її на своїх вустах! [1, 436].

10. Ніби наяву ... побачив батька... Він майже ніколи про нього не думав і, мабуть, жодного разу в житті не згадав його з тугою. Звідки оце тепер взялася ця думка? [1, 594].

11. ...глибокий біль, жахливий біль, що лежить між батьком і сином, біль, рівного якому немає на світі, спотворив його лице... [1, 596].

12. На суворі батькові поглядання перестав звертати увагу... Він утратив відчуття межі між прищепленими цьому уявленнями про добро і зло. Знав тепер тільки одне – споглядати запахущу, урочу, квітчасту тінь [1, 93].

Література

1. Жеромський С. Попіл / Пер. з пол. Струтинський.– К.: Дніпро, 1982.– 751 с.
2. Левінська С. Роман „Попіл” і його автор // Жеромський С. Попіл / Пер. з пол. Струтинський.– К.: Дніпро, 1982.– С. 5–18.
3. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Уклад. Василь Яременко, Оксана Сліпущко.– К.: Аконіт, 2004.– Т. 2, 3.
4. Толстой Л. Н. Война и мир: I и II т. / Вступ. Стаття и примеч. Л. Д. Опульской.– М.: Худож. лит., 1983.– 832 с.
5. Толстой Л. Н. Война и мир: III и IV т. / Примеч. Л. Д. Опульской.– М.: Худож. лит., 1983.– 799 с.
6. Цыбенко Е. З. Из истории польско-русских литературных связей XIX–XX вв.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978.– 280 с.
7. Białokozowicz B. Z polskiej karty Lwa Tołstoja.– Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2003.– 247 с.
8. Borowy W. O Żeromskim.– W-wa: PIW, 1960.– 318 с.
9. Nowy słownik języka polskiego.– PWN, Warszawa, 2003.– 1311 с.
10. Żeromski S. Popioły: W 3 t.– Warszawa: Czytelnik, 1970.